

ШКОЛА ГАРТУ Й ВИСОКИХ СТАНДАРТІВ ПРОФЕСОРА Й.О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО

Ці слова й зараз озиваються до мене голосом моєї баби Пайзи (Пелагії), депортованої разом з іншими родичами з української Лемківщини [Шумицька]. Вона так і відійшла у засвіти зі своїм таким милим моєму серцю лемківським діалектом, не перейнявши з середовища, в якому опинилася, ні слова, ні звука. Хоча мій дідо мав щодо цього дещо іншу позицію.

До своїх 7 років я виховувалася дома, не підозрюючи ані про літературну мову, ані про інші її діалектні мовні й мовленнєві варіантності та варіації. А тоді почався процес навчання, мовного зокрема. Не скажу, що було легко, особливо з наголоскуванням – у лемківському діалекті наголос сталий: на передостанньому складі.

Коли вже студенткою Ужгородського університету підійшла до суворого й часто заглибленого у щось своє викладача, який читав у нас курс української діалектології, з ідеєю писати під його керівництвом курсову роботу, не було меж здивуванню ні в однокурсників, ні в самого професора. З усього свого гігантського зросту уважно подивився на мене й перепитав: А Вам це для чого? – Хочу писати про свій лемківський діалект! – випалила. Його око зосередилося на мені ще прищільніше: А Ви його знаєте? – Питайте! – не розгубилася. – Ви мені кажіть українською, а я Вам перекладу по-лемківськи!

Тепер уже розумію, що краще б цього не казала... З того ока блиснуло, тоді заgrimіло: Я Вам зараз перекладу! Дивися, що придумала! Ану кажи, як у вас кажуть на «лисицю»? Точно знала, що «лишка», але з переляку втратила дар мови – витримала тільки погляд, тож справу було вирішено. Звідки було мені, другокурсниці, знати про політичний складник «русинського питання», яке особливо актуалізувалося в ті роки, коли Україна почала виходити з радянського дурману, про оголошення Лемківської республіки москвофільською Руською Радою в Гладишеві на Горличчині 1918 р., про спроби кодифікації окремої мови (мікрмови) – лемківської та інших. Про всі ті політичні технології, засновані на мовному питанні, які послідовно продовжують застосовувати в щоразу нових варіаціях на теренах

Від учениці – з пошаною

*Зозуленько сива, де будеш кукаґа,
Кой єс сой вершечок на бучку зґамаґа?*

*Буду я кукаґа на зелені сосні,
Закля мі вершечок на бучку виросне.*
(З лемківської пісні)

І. Верхратський «Говор галицких лемків» (1902)

прикордонних регіонів України, Закарпаття зокрема, дотепер.

Й.О. Дзендзелівський це добре знав. І робив те, що міг, у тих умовах: активно досліджував закарпатські говори. Розробляв їх внутрішню класифікацію, досліджуючи й описуючи архаїчні риси карпатської групи діалектів південно-західного наріччя української мови. Робив це на засадах наукової аргументації, послідовно дотримуючись класичного порівняльно-історичного методу. Активно збираючи діалектний матеріал у польових умовах, укладав Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України. Активно долучав до цієї роботи своїх учнів різних поколінь, студентів – так формувалася наукова діалектологічна школа в Ужгородському університеті, представлена нині цілою низкою знаних у науковому світі імен, представниці якої (доцентки кафедри української мови УжНУ О.Д. Пискач і О.Ф. Миголинець) стали організаторками цьогорічної міжнародної наукової конференції «Стан і перспективи сучасної української діалектології», присвяченої 100-річчю з дня народження професора Й.О. Дзендзелівського.

О.А. Купчинський, автор передмови й відповідальний редактор збірника праць Й.О. Дзендзелівського, висновкує про стиль роботи вченого так: «В основі творчості Й. Дзендзелівського лежать засади нормативності мови, усе інше для нього – супровідне, а навіть маргінальне. Отже, вчений дотримується позитивістських підходів до опису і систематизації мовних фактів і явищ. Але він не заперечує вартості інших наукових напрямів і шкіл у мовознавстві» [Купчинський 1996, с. 5]. Називаючи його одним з «найбільш освічених лінгвістів нашого часу», освіченість яких є «не просто багатство знань, а знання у певній культурно-історичній

системі», зауважує, що «Й. Дзендзелівському випало працювати в нелегкі часи другої чверті та другої половини ХХ ст. Але ґрунтовність його ерудиції виразно тяжіє до високих традицій науки ХІХ ст. – початку ХХ ст.» [Купчинський 1996, с. 3]. Це можуть підтвердити всі, хто вчився у першого професора філфаку Ужгородського університету: дискутувати можна і варто лише мовою перевірених фактів, наукових аргументів. Отже, це перший урок, який треба було вивчити і засвоїти.

Під час роботи спочатку над курсовою та дипломною роботами, тоді дисертаційною кандидатською [Шумицька 2001] ми зібрали й дослідили сотні іменникових дериватів, представивши іменниковий словотвір північнолемківських говірок як систему в її якісному та кількісному вияві, встановивши при цьому спільне й відмінне з українською літературною мовою, іншими українськими говорами. Будь-які сумніви зникли – прийшло чітке розуміння: лемківським говіркам у цілому властиві ті ж дериваційні риси і закономірності, що й літературній українській мові та іншим діалектним масивам, ареальні ж явища зумовлені історичним розвитком лемківського діалекту, міжмовними та міждіалектними явищами. Численні бесіди зі своїми старими родичами, які називали себе «русинами», інтуїтивно не відділяючись від загального масиву українськості, водночас увиразнюючись своїм говором, тепер перевірені на словотвірних моделях. Отже, процес самоідентифікації пройшов успішно, в активі є вагомі аргументи для вираження й обстоювання певної думки.

Подібний шлях пройшло чимало науковців, які виконували свої дисертаційні дослідження під керівництвом Й.О. Дзендзелівського й продовжили його справу в Ужгородському університеті: К.Й. Галас (1960), М.І. Сьюсько (1969), В.І. Лавер (1969), Т.М. Розумик (1974), І.В. Сабадош (1974), Б.К. Галас (1978), В.І. Статєєва (1982), Ю.В. Юсип-Якимович (1989), Н.В. Жовтобрюх (1992), М.В. Кондор (1996), І.Я. Філак (1997) та ін. [Українське і слов'янське мовознавство, с. 52].

Усіх своїх учнів професор завжди дуже підтримував і мотивував. Це урок другий його школи. Підтримував навіть тоді, коли й самому було непереливки. Зазнала з ним і одного, й іншого, тож говоритиму з власного досвіду. Перше згадувати особливо приємно і щемно навіть тепер. Це був мій перший науковий виступ в Інституті української мови Національної академії наук України на ХVІІ діалектологічній нараді пам'яті професора Олексі Горбача 1997 р., куди мене запросив мій тоді ще науковий керівник. Від хвилювання паморочилося в голові, бо вперше в житті наживо бачила й чула філологічних метрів світового рівня, яким мій науковий наставник представив мене тихо й просто: моя аспірантка. Тільки через багато років прийшло усвідомлення, як багато важили ці слова.

До свого виступу про «Словотвір агентивних назв у лемківських говірках» тоді поставилася трохи як до розваги: так було легше впоратися з почуттями, виголошуючи його перед знаними науковцями

(на пленарному засіданні про роль професора Олексі Горбача в українському мовознавстві доповідали Я. Закревська, П. Гриценко, Н. Панкова, М. Насенко, А.-Г. Горбач), серед яких були й мої тоді викладачі, доктори наук Й.О. Дзендзелівський, І.В. Сабадош та його аспірант В.І. Путрашик, Н.Ф. Венжинович (нинішня очільниця кафедри української мови).

Інший спогад пов'язаний з уже тим періодом, коли Й.О. Дзендзелівський змушений був вийти на пенсію, але не хотів чи не міг бути пенсіонером у науці, тому працював невтомно. Наукові публікації мали подаватися до друку вже у комп'ютерному наборі, а фізичних сил на це в ученого не ставало. Професор В.І. Статєєва, одна з учениць Й.О. Дзендзелівського, порадила мені підійти до Йосипа Олексійовича, аби допомогти з набором. Зробила я це охоче, знову-таки геть не усвідомлюючи, що це буде одна з останніх чи, може, й остання стаття професора, яку він мені згодом подарував у вигляді відбитку: «Ще одна карпатоукраїнсько-південнослов'янська лексична паралель: укр. діал. *вересло*, серб. і хорв. *vrěsl*, *vrījěslo*» [Дзендзелівський 2000]. Таких подарованих відбитків у мене чимало: слугували й продовжують слугувати зразком роботи й поведінки вченої людини.

Проте найбільш зворушливою стала одна з останніх зустрічей з професором. Цього разу вечний запросив сам, посадив у крісло у вітальні своєї квартири на вул. Підгірній в Ужгороді, мовчки пішов до свого кабінету. Чекати довелося довгенько – вже й хвилюватися почала. І недаремно. З'явився у дверях тихо – бачила його тоді ГІАНТОМ (головою сягав одвірка), у якого по обличчю стікали сльози. Було це дуже несподівано й навіть приголомшливо. Стояв мовчки знову довго – сиділа мовчки рівно стільки ж. Вже бачила, що тримає в руках «Говор галицьких лемків» 1902 р. видання, розуміла, що має намір подарувати, що сам не може впоратися з хвилюванням. Відчувала себе дуже-дуже малою коло цього ВЕЛІТА ДУХУ, НАУКИ. Підходила, схиливши голову, а він благословляв. Це настільки сакрально, настільки особисто, що ніколи б про це не наважилася писати, якби не йшлося про відповідальність. За все, що людина робить. За слова, за вчинки. Це зразок Учителя, який ніколи особливо близько до себе не підпускав, який чітко розмежував ділове й особисте, який проживав однаково гідно і часи злету, й часи невимовної гіркоти та болю, але твердо вірив у те, що робить. І це ще один урок його школи.

Ще глибше занурення у світ його життя, зокрема наукового, дослідницького, відбулося вже тоді, коли разом з колегами (І.І. Бабушаком, В.І. Путрашиком, Л.Я. Гичко, Ю.В. Юсип-Якимович, Ю.М. Бідзілею та багатьма іншими) працювали над створенням фільму «Життя на карті діалекту» [Життя на карті діалекту]. Зібрали тоді чимало цінних відеокоментарів, зокрема від учасників Наукових читань, присвячених 90-річчю від дня народження Й.О. Дзендзелівського. Майже годинний науковий коментар про масштаб постаті іменинника (до кадру увійшли тільки найвагоміші

фрагменти), дав, зокрема, директор Інституту української мови НАНУ професор П.Ю. Гриценко, присутній на заході, а також мовознавці В.В. Німчук, Н.В. Гуйванюк, А.М. Поповський, Г.Л. Аркушин, інші науковці. Роль самого Йосипа Олексійовича у завершальному кадрі фільму зіграв журналіст Андрій Куликов: у фільмі він одягнутий у легендарне пальто професора, яке мені подарувала його донька Ольга і яке тепер віднайшло собі спокій поруч із речами Олени Рудловчак у її кімнаті-музеї на території філфаку УжНУ.

Різноміснотні наукові здобутки вченого узагальнені в працях О.А. Купчинського [Купчинський 1996], В.І. Статєєвої [Статєєва 2011; 2011а], І.В. Сабадоша [Сабадош 2011], Б.К. Галаса [Галас 2011], А.М. Галас [Галас 2011], Ю.М. Бідзілі [Бідзілі 2011], І.М. Сенька [Сенько 2011], Г.В. Шумицької [Українське і слов'янське мовознавство 2001, с. 548–554] та інших науковців, журналістів і будуть ще осмислюватися не одним поколінням мислячих людей.

«Всього кращого!» – казав професор на прощання. Мені воно сприймається як «далі буде» чи «все найкраще попереду». Вірю, що наукові ідеї професора Й.О. Дзендзелівського матимуть реалізацію ще у багатьох успішних проєктах. Наразі ж дані його Лінгвістичного атласу студенти-україністи УжНУ вносять в Інтерактивну мапу діалектів під керівництвом своїх наставників, зокрема доцентів О.Д. Пискач, О.Ф.Мигoliniнець. Над розробкою карти [Інтерактивна карта діалектів України] працюють доценти В.В. Шаркань та О.В. Міца разом із групою студентів факультету інформаційних технологій УжНУ. Цього року до наповнення мапи долучилися й студенти Національного університету «Острозька академія» (під керівництвом доцента В.В. Максимчука) під час проходження етнолінгвістичної практики. Робота триває...

Література

1. Бідзілі Ю.М. Наукові праці професора Й.О. Дзендзелівського на сторінках журналу «Карпатський край» (1993–2000) як джерело вивчення етноспецифіки регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 219–227.

2. Галас А.М. Листування визначних мовознавців у публікаціях Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 36–43.

3. Галас Б.К. Лексикографічні наукові зацікавлення професора Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 28–35.

4. Дзендзелівський Й.О. Ще одна карпато-українсько-південнослов'янська лексична паралель: укр. діал. *вересло*, серб. і хорв. *vrésl*, *vrījèslò*. *Јужнословенски филолог.* LVI-2. Београд, 2000. С. 449–453.

5. Життя на карті діалекту. Ужгород, 2012. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/zasnovnykovi-dialektolohichnoi-naukovoi-shkoly-nazakarpati-nyni-100-rokiv/2021-02-17-45616>.

6. Інтерактивна карта діалектів України. URL: <https://dialectmap.org>.

7. Купчинський О.А. Йосип Дзендзелівський – невтомний працівник науки та педагог. *Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць.* Львів, 1996. С. 3–14.

8. Сабадош І.В. Й.О. Дзендзелівський – дослідник українських говорів Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 24. С. 5–12.

9. Сенько І.М. Фольклор як джерело інформації у мовознавчих дослідженнях Й.О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 44–48.

10. Статєєва В.І. Питання історії українського мовознавства ХІХ ст. в працях Й.О. Дзендзелівського: [у ст. проаналіз. праці вчен., присвяч. О. Павловському, В. Довговичу, Я. Головацькому, І. Вагилевичу, Т. Витвицькому, Ю. Федьковичу, Є. Желехівському, М. Руберовському]. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 13–27.

11. Статєєва В.І. Проблеми історії українського мовознавства на Закарпатті в працях Й.О. Дзендзелівського: [про публікації проф. з історії укр. мовознав. ХVІІІ–ХХ ст., у яких проаналізовано праці А. Коцака, В. Довговича, М. Лучкая, Ю. Венеліна, Ю. Ставровського та ін.]. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород, 2011а. Вип. 16. С. 404–408.

12. Українське і слов'янське мовознавство: Міжнар. конф. на честь 80-річчя проф. Й. Дзендзелівського. Ужгород, 2001.

13. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2001. 19 с.

14. Шумицька Г. Я з роду русинів. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/ya-z-rodu-rusyniv/2017-12-12-15815>

Галина Шумицька,

доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

ФОТОГАЛЕРЕЯ

